

FNSiN

NOS

Nr 4 2017 Årgång 39

FNSiN grundades år 1973

Ur föreningens stadgar:

”§2 Föreningen skall samla intresserade av natur och samhälle i Norden till allsidiga studier därav. Genom studieverksamhet, föreläsningar, exkursioner och publikationer skall Föreningen sprida kunskap om natur och samhälle med huvudinriktning på Norden. Föreningen är en religiöst och partipolitiskt obunden ideell förening.

§3 Föreningens huvudsakliga intresseområden är Danmark, Finland, Färöarna, Grönland, Island, Norge, Sverige och Åland samt områden med historisk eller annan anknytning till länderna i Norden.”

FNSiN samarbetar med Studieförbundet Vuxenskolan och med andra föreningar. FNSiN ingår i Förbundet för Ekoparken.

Läs mer på vår hemsida

Föreningens adress:

c/o Erik Elvers
Illerstigen 28
170 71 Solna

Medlemsavgiften 2016

Fullbetalande medlem 160 kr
Ny dito efter 1/7 80 kr
Famijmedlemmar
(oavsett antal) 80 kr

Plusgiro: 67 01 50- 2
Medlemsavgifter och beställning av skrifter

e-post : info@fnsin.nu

FNSiN styrelse

Ordförande:

Bente af Edholm
Fritiofsvägen 4
182 54 Djursholm
08-622 55 25; 070-4000199
bente.fnsin@gmail.com

Vice ordförande:

Soili Bisi-Ström
Fatburs Kvarngata 14
118 64 Stockholm
08-191252; 072- 9921669
soibis@outlook.com

Sekreterare:

Camilla Berg
Fredrikslundsvägen14
168 34 Bromma
08-26 25 84
camilla_berg@spray.se

Kassör:

Eva Bolander
Tegelsmoravägen 11
748 42 Örbyhus
0295-61 312

Övriga ledamöter:

Nina Bohigas
Dovregatan 14, lgh 1102
164 36 Kista
070-4547724
Nina_bohigas@hotmail.com

Eric Bolander
Tegelsmoravägen 11
748 42 Örbyhus
0295-61 312 ; 072-3181225
eric.bolander@telia.com

Lisbet Scheutz
Löjtnantsgatan 8A
115 50 Stockholm
073-9924125
Lisbet.scheutz@gmail.com

Lars-Olov Wallin
Södermannagatan 57
116 66 Stockholm
070-1714829
Lars-olov.wallin@home.se

NOS redaktion:

Bente af Edholm
Soili Bisi Ström
Anders Schærström

Ansvarig utgivare :

Anders Schærström,
Kometvägen 49, 183 48 Täby;
08-758 30 03; 070-693 91 28
anders.schaerstrom@telia.com

Material till NOS skickas till:

nos.fnsin@gmail.com

NOS har ISSN: 0348-7970

NOS utkommer 4 ggr/år.
Manusstopp 1 dec/mars/juni
resp. sept.

Tryckt hos:

Ordgruppen/
Författares Bokmaskin

Internet

www.fnsin.nu

Webbansvarig:
Eva Bolander

Omslagsbilder

Framsida:
Möte med en ovanligt ståtlig
bock längs en vandringsled i
Frankrike.

Baksida:
Mackmyra destilleri

Foto: Claes Göran Ström

Våra böcker:

	normal	medlem
De goda ogräsen	75	50
Gotska Sandön	100	75
Kall ökensand	75	50
Spetsbergen	50	30
Tyresta	20	10

(Porto tillkommer)

Beställ genom Erik Elvers e.elvers@bredband.net

Ordföranden har ordet

Här kommer en sista ordförandehälsning från mig.

Under åtta år har jag strävat efter att hålla föreningsfanan högt, och det har varit roligt att få representera FNSiN i många olika sammanhang, så jag kan varmt rekommendera ordförandeposten som en stimulerande och betydelsefull sysselsättning.

Nu finns det så mycket jag vill se och göra och tiden går så fort. Det tycker jag bäst illustreras av några bilder. Det här året bokade jag in ett antal resor: Kappadokien i våras, Island i somras och Kaukasus i höst, och alla platserna är nog var för sig värda ett föredrag med bildvisning.

Kappadokien. Bergstoppar av eroderad lava efter utbrott från två vulkaner för 3 miljoner år sedan.

Vi tittade rakt ner i bottenlösa sprickor mellan de tektoniska plattorna.

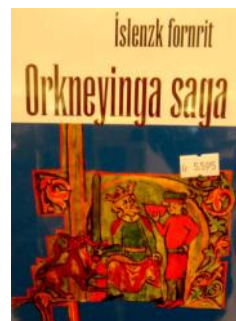
Island är ett land som kommit i ropet igen. Naturen och kulturen är hett efterfrågad och många ungdomar vill resa dit. En befolkning på ca 300.000 invånare har nu en turistström på ca 1 miljon besökare per år, och man strävar efter att komma upp i det dubbla. Det finns verkligen mycket att uppleva där - bla en fantastisk men också farlig natur.

Under sommaren var jag samt några andra FNSiNare med på en exkursion till norra delen av Island och området runt Krafla, för att närmare studera jordbävningar och de seismiska effekterna av att landet glider isär som en följd av platttektoniken. Islands västra del hör till den amerikanska plattan och den östra hör till den eurasiska plattan. Runt "Myvatn" finns ett området med vulkaner samt "Dimmuborgir", en gammal kollapsad lavasjö.

Vi går nedför vulkanen Hverfjall. Dimmuborgir syns i bakgrunden.

Om man bittar till "boksala studenta" i Reykjavik kan man ha turen att fynda exemplar av de gamla isländska sagorna i en serie utgiven på gammal isländska - islenzk fornrít.

Mor har fyllt 90 år.

Barnbarnet - en glad träring.

Jag vill också hinna träffa min mor som i år hunnit fylla 90, och jag vill ju umgås med mitt barnbarn som redan hunnit fylla tre. Dessutom tänker jag absolut lyssna på Klas & Andreas, när de spelar norsk-svenska hallingar och annan dansvild folkmusik på mungiga, nyckelharpa och fiol, vid skivsläppet den 3 november på Stallet/Musikaliska Akademien.

Klas & Andreas har konsert på Stallet kl 20.00 fredag 3 nov 2017.

Åren går så fort nu för tiden så jag lämnar gärna över ordförandeskapet till en något yngre förmåga - valet sker på FNSiN -höstmötet den 27 november. Välkomna till höstmötet!

Bente af Edholm

Trojeborgar och jungfrudanser- gåtan löst?

Detta är de vanliga svenska och finlandsvenska folkliga termerna för labyrinter lagda i sten. Det är få fornlämningar som vållat sådan huvudbry och spekulation. De har förefallit som gåtfulla i mer än ett avseende. Det har sagts att de lagts av skeppsbrutna sjömän eller sysslolösa fiskare. Sådantillvida är det riktigt att de ligger vid kusten och säkert har ett samband med fiskare och säsongsfiskelägen. Men inte på det sätt man föreställer sig. Muntlig tradition om dem är överhuvudtaget otillförlitlig. Dels därför att folks föreställningar ändrar sig, ibland generation för generation. Dels därför att man, om bakgrunden ännu varit känd, inte gärna delat med sig kunskapen till utomstående och dessutom till folk som kanske inte trott på den. Det är nämligen helt klart att de har att göra med någon form av magi. Om man sysslar med och tror på magi blir den verkningslös om den delas av alla. Särskilt om funktionen blir känd av sådana som inte tror på den. Vår främste kännare av labyrinterna, John Kraft, har sagt att han ser dem som en magiskt universalmedel. Men jag tror definitivt att man kan bli mera specifik.

Sverige ligger i topp och har ca 300-400 registrerade, Finland ungefär hälften, därefter finns minst 25-30 i vardera Norge (bara längst i söder och längst i norr) och i Ryssland (öar i Vita Havet och på Kolahalvön) samt kanske

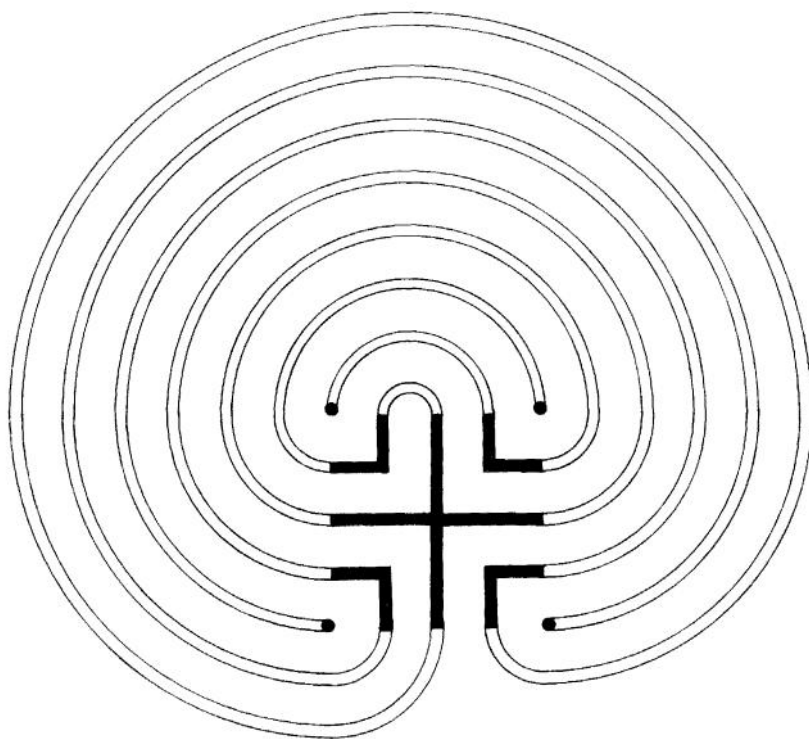
ett halvdussin i Estland. Nästan alla är kustanknutna.

Enda möjligheten till en trolig tolkning är att placera dessa fornlämningar i sin tids miljö och knyta an till de folkliga föreställningar som gällde då. Det betyder att man först försöker datera dem. Dessutom måste man då se till att man försöker se hur symbolen som sådan har fungerat i andra sammanhang än för kustens stenlabyrinter.

Längs Norrlandskusten gjordes ett urval av de labyrinter som kunde vara äldst. Det kunde man göra eftersom landhöjningen där är markant och därtill väl känd. Två forskare vid Umeå universi

tet, arkeologen Noel Broadbent och naturgeografen Rabbe Sjöberg, utarbetade en anpassad metod för att mäta lavtillväxt på stenar. Det fanns då två sätt att dubbelkolla relevansen.

Den första var givetvis effekterna av landhöjningen. Den innebar att först efter att en strand permanent hamnat över högvattenlinjen kunde lavar börja etablera sig där. Efter denna fas tillväxer kartlaven, *Rhizocarpon geographicum*, med ca 4 mm på hundra år. Stenarna i labyrinterna togs ju i närheten av denna gamla strand och eftersom de oftast vändes vid bygget kom lavarna att starta på nytt. Så kunde man jämföra ovan-

Rita labyrint. Uppbyggnaden av en klassisk labyrint. Spiraler är inte helt ovanliga och har nog tillkommit eftersom byggaren inte visste hur den skulle göras.

sida med undersida genom mätning av ytans vittring. Resten blev datoriserad statistik.

Resultatet av 43 olika objekt var följande. De tidigaste labyrinterna är från omkring 1300. Därefter sker en långsam ökning fram till 1500-talet där mitten visar en markant topp. Under senare historisk tid, 1600-1700-tal, lades en hel del andra. De som tillhörde senaste århundradena, 1800- och 1900-tal kom inte att lavdateras i någon stor utsträckning men vi vet ju att många tillkom då.

Det beror på att de ligger på ringa höjd över havet. Därtill finns vissa uppteckningar som man i de fallen kan lita på. Också i nutid läggs stenlabyrinter, t.ex. vid den egna sommarstugan (kanske från början en fiskebod) men orsaken är då helt klart en annan än förut. De läggs då med prototyp i en labyrint som man känner till sedan tidigare. Det gjorde man förresten då också. Flera öar har många labyrinter, både i Sverige och Finland. På ön Snöan i Västerbotten finns minst 9 labyrinter, daterade från 1400-tal till 1800-tal. Statistiken talar ett tydligt språk om deras samband med fiskelägen av säsongskaraktär. I vissa fall ligger labyrinter i direkt anslutning till bodarna.

Den andra uppgiften ligger i att belägga när det för första gången finns labyrintbilder och i vilket sammanhang de uppträder. Det har gjorts av flera flitiga forskare. De första kända stämmer rätt bra med lavdateringarna i Norrland. Alla är knutna till medeltida kyrkor och utgörs av målningar eller ristningar (av graffiti-typ) i valven

eller på väggarna. En lite avvikan- de är från Grinstad i Dalsland, där formen bättre stämmer med labyrinter utlagda som mosaiker i franska katedraler (som den bevarade i Chartres), som kan tillhöra 1200-tal. Men huvuddelen är från slutet av 1400-talet och början av 1500-talet, då ju i det senare fallet lavdateringar når en topp. Hur vet vi det? Jo, det finns ett årtal

skall då dessutom märka att termer och namn för labyrinter överallt anknyter dem till europeisk tradition hämtat från Bibeln och antiken. Dessa kan hänvisa till borgar och städer, Troja, Jerusalem, Rom. Jungfrudanser är en strikt finlandssvensk term. Inom det finskspråkiga området avviker namnen. Man kallar dem där i folklig tradition mest *jatulintarbat*,

Labyrinten daterad 1485 i Hesselagers kyrka på Fyn, Danmark.

1485 vid en målrad dansk labyrint, från Hesselagers sockenkyrka på Fyn i Danmark.

Dessutom sitter de flesta målade figurena på valven och de vet vi av andra orsaker byggdes nästan allihop i senmedeltid, inemot och efter 1500. Antalet är omkring 25 i hela Norden. En annan faktor gör ett ursprung i medeltid troligt. Vad beträffar utbredningen vid Övre Norrlands och Finlands kust med Estland vet vi genom historiska källor att de utgjorde kolonisationsområden av svenskar under katolsk högmedeltid, från och med 1200-talet. Man

jättegårdar, vilket även kan syfta på andra och mycket äldre forn- lämningar.

Så var det den stora frågan om dessa labyrintfigurers funktion. Inne i kyrkan har dessa bilder utan tvivel varit av betydelse både i liturgisk (kyrklig) mening och i folklig sådan, troligen med viss skillnad sinsemellan. Kyrkan var ett heligt och skyddat område. En del labyrinter tycks ha varit *apotropeiska*, alltså avvärjande, mot det onda som kunde komma utifrån (vid ingångar eller fönster), en del som tillkommit vid skeppsfigurer kan ha varit avsedda att avstyra

skeppsbrott och olyckor. Man kan kanske jämföra med de ännu vanligare målningarna och skulpturerna av S:t Nikolaus (alltså grunden för jultomten) inne i kyrkorummet. Besåg man en sådan och hälsade den med korstecknet skulle man undgå ond bråd död den dagen. Detta var allmängods. Men i en mera folklig version kan labyrinth genom detta kyrkliga sammanhang ha fått en vidare betydelse, att skydda mot de döda och deras gengångare, menar jag. Det finns nämligen uppgifter om ca 6-7 lagda stenlabyrinter på kyrkogårdar eller på andra sätt i närheten av den. Bara en är numera bevarad, den vid Frøjels kyrka på Gotland. Förutom dessa finns i några fall labyrinter vid andra gravplatser utan kyrka eller kapell (men ibland med tydlig bogårdsmur) i skärgårdarna. Dessa kan vara medeltida i vissa fall, men vi vet inte med säkerhet. Att man var rädd för gengångare som då kunde vara aktuella både inom och utom kyrkan är säkert, det vet vi också. Detta är en universell föreställning kring gravar eller sådant man uppfattat som gravar. Ett liten blyrensa från 1100-talet med en galder i runor mot gastar blev funnen 1920 på kyrkogården intill Högstena kyrka i Västergötland. Ser man på uppbyggnaden av labyrinten kommer alltid korset först och det är dessutom förstärkt, dubblerat, oavsett om man sedan konstruerar figuren utanpå. Korset är sedan katolsk tid i sig vår främsta beskyddande, alltså apotropeiska symbol.

Inre delen av en fältlabyrint på Rataskär i Västerbotten.

Labyrinten på Kuggören i Hälsingland. Ännu 1958 observerades en fiskare gå i den på gammalt vis med ett okänt motiv. Hans söner ansåg att gubben var knäpp.

När man tittar närmare på våra kustlabyrinter har jag kunnat konstatera att det finns många som i närheten har någon form av störning i den steniga stranden. Det kan också finnas tydliga gravrösen. Detta gäller både i Sverige och Finland samt i Nordnorge (med samisk bakgrund) och i det ryska Vita Havet. När okända drunknade flöt i land i äldre tid begravdes de skyndsamt, både för pestfarans skull och för att inte vilda djur och fåglar skulle kom-

ma åt liken. Oftast kom de att grävas upp senare och begravas i vigd jord. Det är därför det blev gropar i klappern. Men med säkerhet ligger det många kvar här och där som aldrig har kommit i vigd jord. Att inte ha fått de rätta ceremonierna vid jordfästningen troddes vara ett säkert symptom på att den döde sedan spökade. Jag menar alltså att en primär orsak till labyrinterna var att skydda mot gengångare och gastar. Detta är min mera specifika tolkning av

Labyrinten på Berghamn i Stockholms södra skärgård. Kaj Valtersson och Kristina Drake står i kanten. I detta område finns inte särskilt många labyrinter. Utbredningen är även i övrigt ganska ojämn. Övre Norrlands kust har minst 150, d.v.s. minst en tredjedel. Men de flesta kuster i Sverige och Finland har i varje fall en eller annan, med vissa intressanta anhopningar som kan ges flera tolkningar, om man så vill. Troligen har de spridits stänkvís till vissa avsnitt och sedan fått anläggas under en längre tid.

bakgrunden. Då får man tillägga att också när det gäller andra apotropeiska beteenden var just räds-lan för gengångare själva grunden, t.ex. offerkastan eller – varpen med ris och stenar vid vägar och stigar på land, som vi har flerdubbelt så många av som labyrinter. Jag har givit min syn på dessa i NOS.

Men så kommer vi till ett problem som verkar svårare att lösa. Det finns ett mindre antal labyrinter av gammalt datum i inlandet, kanske 15-20, som ligger nära invid eller på förhistoriska gravfält. Det har därför ansetts rimligt att de kan dateras till samma tid som dessa. Men hur står det då till med labyrintfigurens andra användningar under förhistorisk tid, som vi då borde finna i samtida avbildningar? Vissa av gravfälten med trojeborgar kan till och

med tillhöra bronsålder, ca 1500-500 f.Kr. Från denna tid har vi det största bildmaterialet överhuvudtaget i våra hällristningar från Sverige Norge och Danmark (de finns inte i Finland). Men inte på någon av dessa tiotusentals figurer finner vi någon labyrint. Lika illa är det under järnåldern (ca 500 f.Kr.-1050 e.Kr.). Figuren måste ha tillkommit senare.

Det är som vi redan sett först i högmedeltid som bilden uppträder, och då enbart i kyrkliga sammanhang. Det rimliga blir då att den har kommit med den romersk-katolska kyrkan, som ju tydligt byggde på arvet från den klassiska antiken. Figuren som sådan är gammal och uppträder sporadiskt därnere redan under vår bronsålder, vilket blir tidig järnålder i Medelhavsområdet. Den äldsta torde vara från 1200 f.Kr. I romersk tid förekommer

den ofta i apotropeiska sammanhang, som mosaiker i ingångar till privatbostäder. De skall skydda mot det onda, troligen ”det onda ögat.” De tycks ha samma bakgrund som den bekanta mosaiken med en arg hund i Pompeji med inskriften *Cave canem*, varning för hunden. Men efter romarrikets fall försvinner den i stort sett för att sedan dyka upp i bokillustrationer, arkitektur, mosaiker m.m. under tidig medeltid. Men aldrig i form av stenlagda marklabyrinter som hos oss. Impulser från romarriket kan säkert beläggas i vår förhistoria och hedniska tid, men den gäller i varje fall inte labyrintfiguren.

Hur skall man då förklara de labyrintfigurer som onekligen förekommer på förhistoriska gravfält? Rent arkeologiskt har de aldrig kunnat dateras säkert. Trots vad jag har anfört ovan om labyrintfigurens frånvaro i förhistorien har det byggts vidlyftiga teorier om vissa hedniska kultplatser där labyrinterna spelat en viktig roll. Särskilt labyrintforskaren John Kraft, som också nämnts ovan, har sett rituella huvudorter i dessa och dessutom indelat Skandinavien i lokala kultsambällen på deras grund och med tillhjälp av teofora ortnamn (namn med äldre gudar som Ull, Härna, Skädja etc). De skulle ha byggt på viljan att påverka fruktbarheten. Jag tror att man gärna ser det man vill se. Det finns drag i detta av en äldre forskartradition där det indoeuropeiska språkarvet alltid varit länken mellan olika kulturer. Den har kommit att kritiseras på flera sätt.

I Finland kallades alltså labyrinterna jungfrudanser. Det finns belägg för att ungdomen verkligen utnyttjat både stenlabyrinter och teckningar av sådana i snö för lekar där en jungfru stått i mitten som skulle räddas av hjälten. Det är sentida uppgifter från 1800-talet. Men i forskningen har man trott sig se ett kontinuerligt förlopp sedan åtminstone bronsålder i hela Europa (och mera därtill). För min del tror jag definitivt att jungfrudanser är uttryck för ett sekundärt bruk. För övrigt kan man inte vara säker på om labyrinter från början verkligen varit avsedda att gå i (i varje fall inte av människor och i så fall just av

andeväsen). Det kan ha varit deras funktion som symboler som var det viktiga. I så fall skulle de mera ha lagts ut som markeringar, tecken och symboler på marken.

Mitt svar på gåtan är följande. Folk kände till att resta stenar, stensättningar och rösen var gravar. Eftersom de måste vara från hednisk tid och följaktligen saknade den vigda jord och de ceremonier som ”jordfäste” de döda, låg tanken på illasinnade gengångare nära. Därför byggdes i några fall labyrinter av sten för skydda sig mot dessa, med början i medeltid. Det var under denna tid som den katolska kyr-

kan verkade för att höja respekten för kyrkans hägn, både materiellt och andligt. Men spåren av detta fungerade långt in i vår egen tid. Jag skulle gissa att de inte helt har försvunnit ännu.

Det betyder att alla stenlabyrinter är medeltida och senare och har samma ursprungliga innebörd. Sedan har man under olika perioder tolkat dem på andra sätt. Men för att ingen skall tro att det är den enda funktionen som de har haft har jag betitlat min nya bok i ämnet *Livets och dödens labyrint* (2016).

Christer Westerdahl

(Text och foto)

Brev från La Palma

Upptäckt på Gran Canaria: De atlantiska öarnas äldsta slavkyrkogård.

DNA-prov avslöjar att resterna, som hittades 2009 på en begravningsplatsen i Finca Clavijo i Guía på Gran Canaria, kommer från fjorton människor som begravdes enligt främmande ritual under 1500-talet.

De var kroppsarbetare, några bad till Allá, många trodde på gudar från sitt afrikanska hemland, andra bekände sig till San Franciscus, men alla begravdes långt från kyrkogården. De var slavar.

Cirka 12 miljoner afrikaner överfördes till Amerika mellan femton- och artonhundratalet för att arbeta som slavar på vidsträckt plantager, till övervägande del med socker. Det är en välkänd historia, en trafik med människor som har skildrats om och om igen i litteraturen och i filmer. Den

började före Europas dominans av Amerika ... och närmare hemma /dvs. på Kanarieöarna/.

De historiska dokumenten nämner vid upprepade tillfällen slavarbete på Kanarieöarna, Madeira och Cap Verde, den första "Nya Värld" som spanjorer och portugiser lärde känna, innan de gav sig ut till den nya kontinenten som nyligen upptäckts av Columbus. Detta var ett av de företag som finansierade sockerplantagernas begynnelse.

Kanarieöarna var de enda öarna i Makaronesien* som var bebodda när europeerna anlände. Referenser till slaveriet är mångfaldiga från början av erövringen på 1400-talet, men det saknades fysiska bevis.

Åtta forskare från universiteten i

Stanford (USA), Cambridge (UK), Santa Elena (Peru), Las Palmas på Gran Canaria och Baskien samt företaget Tibicena har i *American Journal of Physical Anthropology* tillkännagivit att den unika gravplatsen, som hittades vid arbeten 2009 i Finca Clavijo i Guía, är vad man misstänkte: en begravningsplats för slavar av olika raser.

"Detta är den äldsta begravningsplatsen för slavar i hela den atlantiska världen, den äldsta föregångaren man känner till om afrikansk utvandring till Amerika", framhåller Jonathan Santana vid Universitetet i Las Palmas på Gran Canaria, en av undertecknarna av artikeln.

Forskarna har undersökt de upphittade kropparna (åtta hela ske-

lett och sex fragmentariska) ur olika aspekter för att få en bild av hur de här människorna levde: rättsmedicin, DNA-teknik och molekylär analys, arkeologi och all tillgänglig information från fynd i USA och Karibien.

Den rättsmedicinska undersökning visar att de dog unga, flertal i tjugooårsåldern, och med skador på ryggraden som visar att de utförde mycket tunga arbeten, detsamma som har dokumenterats från sockerplantager med svarta arbetare i South Carolina, Surinam och Barbados.

Skeletten har med C14-teknik daterats till slutet av 1400-talet och början av 1600-talet, men två fynd preciserar tiden närmare: ett mynt på fyra *maravedier*, slaget av Cabildon (öregeringen) på La Palma 1559 och en medalj med bilden av San Franciscus av Assisi och Inmaculada Concepción (den obefläckade avlelsen), typisk för 1500-talet.

DNA från dessa personer avslöjar, i de fall där analysen varit möjlig, att en av dem utan tvekan var infödd kanarier (en kvinna), fyra troligen var av svart ras och övriga sex hör till en genetisk linje som förekommer både i Europa och norra Afrika.

"Eftersom det finns många historiska referenser till slavtrafiken som utgår från norra Afrika över Kanarieöarna, tror vi att dessa individer var *moriscos*, morer", förklarar Rosa Fregel från universitetet i Stanford, biolog och specialist på DNA i gamla befolkningar och en av undertecknarna, för Efe.

Hennes kollega Santana pekar på

en annan intressant detalj: det är märkligt att det förekommer en infödd kanarier, ty vid denna tidpunkt hade Kyrkan och Kronan redan förbjudit förslavning av infödda kanarier och dessutom tilläts de inneha ämbeten i öregeringarna i egenskap av "gammalkristna", vilket förbud fortfarande gäller för avkomlingar till muselmaner och judar. "Kanske det gäller en kvinna av blandras:"

Begravningsätter är också egendomligt. Det följer varken kristna ritualer eller har samband med islam och stämmer inte heller med de kanariska sedvänjorna, utan följer snarare en typ av synkretism, en sammansmältning av olika kulturer, mycket vanlig i kreolska samhällen, vilket förstärker fyndets värde, framhåller Fregel.

Alla begravdes liggande på sidan. Två vilar med huvudet mot öster (kanske mot Mekka) och andra begravdes med ett radband av glaspärlor som hör till vissa afrikanska ritualer. Det finns även kristna element, som en medaljong med San Francisco från Assisi, vilket överensstämmer med förekomsten av ett gammalt franciskanerkloster mindre än en kilometer bort, även om forskarna inte avvisar tanken på att de kan ha använts till att dölja eller maskera afrikanska ritualer.

Varför tror författarna att det rör sig om slavar vid sockerplantagerna? Därför att det var den första stora grödan som planterades på Kanarieöarna, där maskinerna för att bearbeta sockerrören utvecklades och senare

fördes över till America, "ingenios".

"Sockret var 1500-talets olja, en verksamhet som drog in stora förmögenheter till Kanarieöarna från hela Europa och gynnade slavjakten i Afrika, innan de skeppades över till Amerika, ty sockret krävde mycken arbetskraft", summerar Santana.

När arkeologerna skrev den här artikeln, hade de redan i samma fyndort funnit sockerformar som tydligt avslöjar vad marken i kommunen Guía användes till. För bara tre månader sedan kom den saknade biten i pusslet i dagen vid andra kommunala arbeten: resterna av en stor sockerfabrik i Santa María de Guía, daterad till 14- och 1500-talet.

Nu söker arkeologerna finansiering för att kunna fortsätta utgrävningarna. Genom georadar har de fått indicier på att detta första gravfält med slavar från Atlanten kan innehålla mycket mer än bara 14 kroppar.

Not: *ingenio* betyder maskin för bearbetning av sockerrör och även sockerfabrik. Det är samma ord som engelskans engine och (det franska) ingenjör. Det finns en stad på östra sidan av Gran Canaria som heter Ingenio, sockerfabriken.

Santa María de Guía grundades 1526 av familjer från Genua, tre km från Gáldar, som var administrativt och sakralt centrum på den gamla tiden, före den slutliga erövringen av ön (1483) och öns första huvudstad. En medlem av familjen Riverol var bankir, skeppsredare och köpman och

ägde en sockerfabrik i ravinen Las Garzas. Han finansierade delvis erövringen av de andra öarna och bidrog till finansieringen av Columbus fjärde resa till Amerika.

Befolkningen i vissa delar av

Gran Canaria är fortfarande märkbart mörkare än på resen av ön. Här på La Palma är det också tydligt i de områden där socker odlades, som i Tzacorte och Los Sauces.

Ingegerd Hosinsky

*Makaronesien: Gamla världens atlantiska övärld.

Läs också Ingegerds artikel Danish Fish Pudding i NOS 2016-3

Plats och känsla

”On a tous un banc, un arbre, une rue ...” Vi har alla en bänk, ett träd, en gata – en viss plats som betyder något alldeles särskilt för en själv, trots att den framstår som helt trivial eller intetsägnande för andra. Nog så fin kanske, men inte mer. Kändisar som intervjuas i tidningar får ofta peka ut sina favoritfik och andra ställen där de trivs, men det finns gott om exempel i visor och dikter – liksom alldeles säkert hos var och en av oss – på att vissa platser är förenade med starka känslor.

Det handlar inte om stora metropoler. Inte om London, Paris, Rom, New York eller Stockholm. De har fått sin beskärda del av beundran och hyllningar. Det handlar om den mindre, kanske obemärkta, platsen. Det finns förvisso platser som någon har ställt i ordning för att många ska samlas där, vallfärda dit, kanske genomföra någon kulturell ceremoni eller politisk manifestation. Kyrkor och andra byggnader för andliga, sakrala ändamål och ceremonier. Monument över historiskt avgörande händelser. Ja, även dessa kan vara viktiga för den enskilde, men det är ändå inte den sortens platser det främst handlar om. Det kan vara platser

(orter, ja, men också stadsdelar och kvarter) där vi har bott eller arbetat, platser där vi har träffat – eller skilts från – någon som haft en särskild betydelse. Skolan vi gick i, barndomens sandlåda, stigen vi gick, en viss ö i skärgården, skogsbacken, stenarna där barn vi lekt, ”I parken, om våren”. (Hörberg)

Det kan vara ställen som skänker lugn och ro. ”Mitt hjärta bor i en gammal gård”, en plats som skänker kontinuitet genom generationer: ”Här bodde de gamle, här gled deras liv” (Tufvesson). Eller någonstans där man kan vara ett med naturen: ”Jag vet var spindlarna spänna i vassen nät över vattnet” (Andersson)

Vi har naturligtvis också platser som väcker obehag. ”Den vägen

vill jag inte gå. Här slogs en gång en dörr igen....” (Bo Bergman). Det finns gator och kvarter i Stockholm som väcker behagliga minnen i mig själv – en arbetsplats där jag har trivts, lokaler som jag förknippar med trevliga begivenheter i föreningslivet. Det finns andra kvarter där jag inte kan gå utan att obehagliga minnen och olust dyker upp.

Vissa platser är inte längre vad de har varit, men i någons minne lever de ändå så som de en gång var. ”Lyckliga gatan” som inte längre finns, en text som lär vara inspirerad av att Gamla Hagalund i Göteborg revs. ”There are places I remember all my life, though some have changed, ...”, platser som förknippas med människor som vi har känt men som

Tyresta Nationalpark

Foto: ClaesGöran Stöm

av en eller annan anledning inte längre är med oss. ”Kör långsamt, herr chaufför, jag ber, ty detta är minnenas kvarter.”

Barndomens gata, Foto i privat ägo.

Känslan för platser – som på akademisk engelska kallas *sense of place* – ligger i ett intressant gränsland mellan geografi och psykologi. Geografin försöker precisera platser och hitta mönster i landskapet. Psykologin vill förstå tankar, känslor och reaktioner. Ämnenas möts i insikten om att hur man mår har ett samband med hur man känner för olika platser. Det handlar om att känna sig hemma och trygg, att känna igen sig. Kulturgeografen och barnmorskan Margareta Rämgård (som en gång berättade för FNSiN om sina erfarenheter från Grönland) gjorde sitt avhandlingsarbete om gravida kvinnors känsla för platser. Hon sökte, och fann, belägg för att en människa under omvälvande livsfaser gärna söker sig till platser som skänker trygghet. Senare har hon arbetat med att anpassa bostäder för per-

soner med demens, så att de ska känna igen sig och kunna må bra. Vissa forskare har under senare årtionden skrivit om detta med platskänsla, men ofta är det teoretiska, svårsmälta texter. En mycket lättare och mera jordnära förklaring ger den lilla boken *Plats och känsla*. Författaren Roland Hallgren är religionsvetare, religionshistoriker. I boken skildrar han hur ett urval tillfrågade personer förhåller sig känslomässigt till platser. Han utgår i synnerhet från en studie – Platsprojektet – där 180 blivande lärare i religionskunskap deltog. Dessa fick beskriva platser som har en särskild betydelse för deras känsloliv. De skulle välja en plats som de kunde uppleva som *sin egen plats*. Att Hallgren och de som deltog i hans projekt är religionsvetare har nog påverkat resultatet. I boken är andliga förhållanden till platser framträdande men det finns också andra perspektiv. Bland de ”smultronställen” som de tillfrågade har nämnt finns kyrkor (och motsvarande), men också fornminnen, hemmaarenor, ”den inmutade fätöljen”, stallet och brukshundsklubben. Av berättelserna framgår att platsupplevelser kan bli en sorts minnesarkeologi. Med hjälp av släktingars berättelser och personrelaterade föremål kan man mentalt gräva ut och förstå platsen.

Vanligt i berättelserna är att platserna beskrivs som en ”frizon”, en ”fristad” eller en ”tillflyktsort, en ankarplats eller ett nav. Sådana platser tycks kunna ha en helande och läkande effekt. Att aktivt arbeta med sitt platsminne kan kanske vara en form av friskvård.

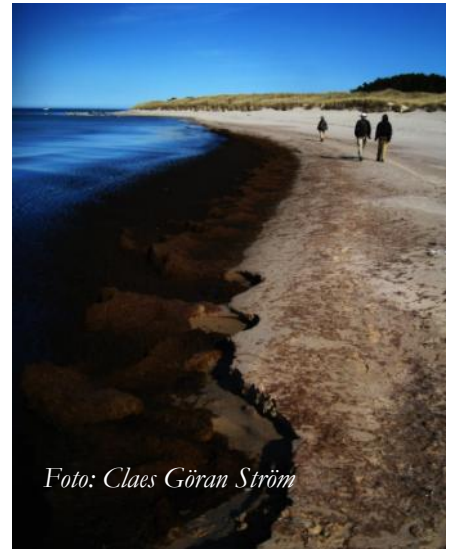

Foto: Claes Göran Ström

Hallgren menar att platsminnets terapeutiska möjlighet är underskattad.

Jag tänker att det är viktigt för välbefinnandet att lära känna den plats där en har hamnat, oavsett om det beror på ett erbjudet arbete eller flykt från någonting. Även om minnet lever av de platser som en gång var, de platser som en gång var hemma.

Anders Schaerström

Citerat och åsyftat i texten:

Roland Hallgren: *Plats och känsla*. Dialogos 2014. (119 sidor)
Un banc, un arbre, une rue, av Jean-Pierre Henri Eugene Bourtaire & Yves Dessca (1971)
Ljuckliga gatan (Original: Il ragazzo della via Gluck), svensk text av Britt Lindeborg (1967)
In my life, John Lennon & Paul McCartney (1965)
Kör långsamt (Cab driver) av Carson Parks (1963) med svensk text av Stig Anderson.
Mitt hjärta bor i en gammal gård. (Theodor Tufvesson)
Skilda vägar (Bo Bergman)
Vårkänning (Dan Andersson)
Ögon känsliga för grönt (Barbro Hörberg)
Ensamhetens tankar, Verner von Heidenstam
 Rämgård, M. *The Power of Place*. 2006, Avhandlingar, Lunds universitets geografiska institutioner
 Rämgård, M: *Platsens betydelse för dementa*. FoU Skåne 2009:8.

Hur gick det?

En doft av den fina världen (Mackmyra)

En mycket vacker junidag styrde vi, sju medlemmar, mot Mackmyra för att göra ett studiebesök i en industri av det ovanligare slaget, åtminstone på svensk mark. Sedan 1999 tillverkas där whisky! Destilleriet ligger delvis i ett gammalt järnbruk, delvis i helt nya lokaler.

Rundvandringen började i ett stort rum fyllt av kaggar, eller fat, i vilka whisky lagras inte enbart för den öppna marknaden utan också för enskilda beställare, kanske grupper, som kan komma och provsmaka då och då medan produkten mognar under några års tid. Vi fick höra mycket om vad olika träslag liksom vattnet betyder för lagringen och smaken på den färdiga drycken. Vandringen fortsatte förbi valskvarn och mäskkärl. Vi fick kika ner i jästankar där det puttrade och sjöd. Fick lära oss om whiskyns huvud, kropp och svans.

Till sist kom det moment som förmodligen de flesta deltagarna såg fram emot med stor förväntan, nämligen provsmakningen. Var och en fick sex glas med olika varianter av den ädla drycken. Eftersom någon måste köra tillbaka, och jag hade erbjudit mig att göra det, så fick jag nöja mig med – just det – en doft utav den fina världen. Vi fick känna på hur aromen påverkas av en enda tillsatt vattendroppe. Single Malt, Reserve, Oloroso, Svensk ek, Svensk rök, Midnattssol, ... nyckeltermerna haglade bland

kännarna. Ganska exklusivt. Personalens stolthet var märkbar.

En extra krydda på den härliga utfärden var att vi på ditvägen stannade till vid Laxön och Älvkarleby för att picknicken. En mycket angenäm plats, där det förutom ett trevligt kafé bl.a. finns en hantverksstuga och lokalt museum som också inrymmer ett Dagermanrum. Där skulle jag gärna ha stannat en stund till

Anders Scharström

Svartlöga arboretum

FNSiNs-gruppen samlad vid ankomsten till Svartlöga

Foto: Sten Ridderlöf

Besöket i arboretet LASSAS HAGAR på Svartlöga överträffade mina vildaste förväntningar. Vi var sjutton FNSiN:are, som tack vare Ulla Ersmark, tog oss till Svartlöga långt ut i Stockholms norra skärgård. Båtresan till Svartlöga tog drygt 3,5 timmar. Vad skulle vi få se där ute bland kobbar och skär? På bryggan möttes vi av arboretets upphovsman och tillika vår guide Sten Ridderlöf. Första överraskningen var att vi slapp bära vårt bagage de 900 metr-

na till arboretet – bagaget lastades på en kärra, som Stens fru Barbro körde till vårt mål.

Svartlöga visade sig vara en låg och mycket lummig ö. Vägkanterna färgades röda av blommande rödblåra och de gulvita olvblommorna lyste i solen. På ett ställe växte lummern tät och här och var såg vi vänderot i knopp.

Så kom vi fram till Stens arboretum – jag kan bara säga att det måste upplevas. Fem hektar mark med träd och buskar man inte trodde fanns. Däremellan dammar med näckrosor i olika färger och dessutom hus och byggnader

som fint passade in.

Här och där blommande magnolia eller rhododendron, vilka gav fin omväxling till trädens olika gröna nyanser.

Sten visste latinska namnet på alla sina växter och inte bara namnet – han visste varifrån de kom. Ofta hade han fått eller tagit växterna som små plantor eller som frö. Ibland under verkligt dramatiska förhållanden.

Mycket mer skulle kunna skrivas om denna enastående TRÄDGÅRD, men jag slutar här med upp-

maningen – åk till Svartlöga och upplev själva Stens livsverk. (grupp om minst 10 personer kostar 100 kr per person)

Tack Ulla för en fantastisk upplevelse.

Eva Innings

Vandring i Bogesund 18.7

Vi gick en av naturreservatets vandringleder, njöt av den vackra sommardagen och kände att man vill återvända och uppleva mer av området.

Claes Göran Ström

Sandöresan 2-7 aug

Årets resa samlade sex deltagare. Alla hade varit flera gånger på Ön tidigare, så det blev inte det sedvanliga upplägget med många guidade vandringar utan vi gick runt i olika konstellationer till platser vi gärna ville återse. En nyhet från i fjol var att Länsstyrelsen gjort i ordning nio uppmärkta leder, t ex en som gick längs större delen av Höga Åsen och som förde mig till delar av ön jag inte besökt tidigare. Sälår sågs vid Säludden varje dag, som mest knappt 15 st som

sjöng. En trevlig fågelobs var en flock på ca 25 strandkator som flög i en tät flock utanför Bredsand. Bredsand var sig för olik från förr i världen. Udden som då sköt ut åt NV var borta och på den stora yta som börjat bildas i fjol hade en del dyner växt upp. Havet var uppe i kanten av stranddynen söder därom, dvs det gick inte att gå torrskodd från Västra sidan till Bredsand. Samtidigt som havet nafsade ner till i dynen rann en liten men ihållande ström av sand ner från övre delen av den eftersom det blåste stark västlig vind. En mycket pedagogisk illustration av de nedbrytande krafterna vågor och vind!

Vinden gjorde också att vi blev

inblåsta knappt ett dygn, båten kunde på den planerade avresedagen 6 aug inte återvända från Fårösund och ta oss hem utan kom nästa förmiddag. Den extra natten var vi alltså många gäster på Ön och även olika inkvarteringsutrymmen nere i Fyrbyn fick användas.

Vattnet höll 18° och det var gott om tillfällen till bad även om det blåste och luften ofta var relativt sval. Längs stränderna lade vi märke till att vi inte såg några baltiska eller tyska mjölkkartonger som det tidigare var så gott om. Däremot fanns där, dessvärre, stora mängder större och mindre frigolitbitar tillsammans med tång och småsten .

Erik Elvers

Västra sidan nära Bredsand. Havet uppe vid dynen.

Foto Erik Elvers

Fler rapporter från genomförda programpunkter står över pga. platsbrist och kommer senare.

Program

NATUR OCH KULTUR VID BRUNNSVIKEN
Lördag 30 september (Se under NOS tipsar, nästa sida).

HAVTORNSPLOCKNING

Lördag 7 oktober kl 09.00

Utfärd till stranden utanför Grisslehamn där vi brukar kunna plocka havtorn.

Vi far från Bergshamra torg kl 9.00 (T-stn Bergshamra norra utgången) och stannar till i Grisslehamn för att köpa rökt fisk både på vägen till och från plockstället.

Vi är tillbaka i Bergshamra ca kl 16.

Föranmälan till Erik Elvers, e.elvers@bredband.net, 0738-526399, eller Anders Schærström, anders.schaerstrom@telia.com, 070-693 91 28, 08-758 30 03, senast onsdag 4 okt.

Säg till om du behöver eller kan erbjuda bilplats. Utrymmet i tillgängliga bilar är alltid avgörande för hur många som kan följa med. Om vi behöver hyra bil bör det förberedas i god tid.

SVERIGES FÖRSTE POLARFORSKARE

Linnélärjungen Anton Rolandson Martin och hans resa till Spetsbergen 1758.

Torsdag den 12 oktober kl 18.

Föreningen Nordens kansli. Drottninggatan 30.

OBS! Vi bevakar porten för att släppa in. Föranmälan nödvändig.

Jonas Hagstöm, intendent på Naturhistoriska riksmuseet, berättar om den minst kände av Linnés apostlar, Anton Rolandson Martin (1729 – 1785) som 29 år gammal skickades av Linné till Arktis för att samla naturalier. Färden skedde med en svensk valångare till farvattnen väster om Spetsbergen. Syftet med resa, att jaga val och säl ute till havs, kombinerat med svåra isförhållanden längs kusterna gjorde att Martin bara fick en chans att gå i land och detta bara under två timmar. Men hur gick fartygets färd och exakt var gick Martin i land? Genom hårdgranskning av hans dagbok och meteorologiska rapport från resan har det gått att skissa fartygets troliga rutt och ringa in hans landstigningsplats. Jonas Hagström har själv deltagit i två expeditioner till Spetsbergen, senast i september 2017.

Avgift: 50 kronor. Lätt måltid ingår.

OBS! Föranmälan är nödvändig för vår planering.

Kontaktperson: Anders Schærström, 070 693 9128; 08 758 3003; anders.schaerstrom@telia.com.

Samarrangemang med Föreningen Nordens Stockholmsavdelning och Studieförbundet Vuxenskolan

SVAMPTIDER - EXKURSION

Djurgården, tisdag 17 oktober kl 10.

Liksom förra hösten erbjuder den kände svampexperten Bo Nylén oss att följa med på exkursion.

Vi träffas vid ingången till Nordiska museet på Djurgården kl 10 tisdag den 17 oktober Det har redan kommit mycket svamp i markerna, men han tar också med demonstrationsexemplar!

Eventuellt kan vi senare i vinter ägna oss åt svampstudier med Bo som ledare. Det blir i så fall som studiecirkel mot avgift. Med Bo lär man sig alltid något!

Föranmälan till vandringen senast den 10 oktober: Elisabet Römert (e_rmert@yahoo.se; 076 349 24 16). Avgift beror på antalet deltagare, men vi försöker begränsa den till 50 kronor.

FÅGLAR I LITTERATUREN

Tisdag 14 november kl 18.30 i Bergshamra Bibliotek

Fåglar ser vi i naturen, men de förekommer sedan länge även i litteraturen - det må vara verkliga fåglar, fiktiva fåglar, symboler... Vi får några exempel från de senaste 3000 åren. Vi får vara i Bergshamra Bibliotek (T-stn Bergshamra, norra utgången, gå 50 m rakt fram till torget). Biblioteket är stängt, vi släpper in tills föredraget börjar så kom i tid. Föranmälan får gärna göras till föredragshållaren Erik Elvers mäle e.elvers@bredband.net eller sms 0738-526399 så jag vet hur många stolar som skall ställas fram.

SENHÖSTVANDRING I ROSLAGEN

Söndag 19 november

Vi går från Angleterre till Karby, först på småvägar och sedan på Roslagsleden (möjligen tvärrar vi en kort sträcka genom terräng), 10-15 km.

Buss 676 (mot Norrtälje) från Danderyds sjukhus kl 9.22, till Brottbys trafikplats 9.41 där vi byter till buss 665 (mot Vallentuna) som går 10.04 och kommer till hpl Angleterre 10.08. Matsäck för lunch och någon te/kaffepaus. Rejåla skor och i övrigt kläder efter väder. Anmälan till Erik Elvers e.elvers@bredband.net eller 0738-526399 senast torsdag 16 nov.

TACK VARE HITLER OCH STALIN

Torsdag 23 november kl 18.

IFFI:s lokaler, Norrtullsgatan 45 (Borgerskapets Enkehus)

Under den provocerande rubriken berättar

Hans Lundén om de konstnärer och andra kulturpersonligheter från våra grannländer som under nazismen

och andra världskriget sökte och fick en fristad i Sverige. Här kunde de berika kulturlivet. Till kretsen hör konstnärer som Endre Nemes, Lotte Laserstein, Ilon Wikland och Egon Möller Nielsen, tonsättaren Eduard Tubin och arkitekter som Arne Jacobsen och Josef Frank.

Avgift 50 kronor, vilket inbegriper kaffe, te och smörgås. (Säg gärna till i förväg att du kommer, så att förtäringen ska räcka.)

Kontaktperson: Anders Schærström, 070 693 9128; 08 758 3003; anders.schaerstrom@telia.com.

Samarrangemang mellan FNSiN, Föreningen Nordens Stockholmsavdelning och Studieförbundet Vuxenskolan

GRÖT, GLÖGG OCH MUMINTROLL - ADVENTSSTÄMNING

Fredag 15 december kl 18 Fatburs Kvarngata 14

Ring till "Föreningslokalen" från porten.

Att samlas en kväll i advent har blivit en lång tradition i FNSiN. Tid för att koppla av och reflektera.

Det vankas gröt, glögg och annan enkel förtäring till

ett facilt pris och som alltid blir det en stunds högläsning med anknytning till jul och vinter. För att vi skall kunna beräkna behovet av gröt, glögg m.m. så behöver vi veta i förväg om du tänker komma. Tänk på att utrymmet är begränsat.

Anmäl dig senast onsdag 13 december till Soili Ström: sms till 0729921669; e-måle soibis@outlook.com eller Anders Schærström, 08-758 30 03; 0729 92 16 69; anders.schaerstrom@telia.com,

Nos tipsar

NATUR OCH KULTUR VID BRUNNSVIKEN

Lördag 30 september

Samling vid Linvävartorpet kl 10.30, vid buss 515 hpl (från stan). Vi vandrar längs Brunnsvikens strand, Stallmästargården - Bellevue - Kräftriket till Universitetet, ca 7 km. Ta med matsäck för en rast.

Kostnad 20 kr, ta medlemskort, ej medlem 40 kr.

Ledare Mats Gullberg 070 - 570 92 47

Arrangör: STF Stockholm

Tove Jansson – jämngammal med Finland

Mumintrollens mamma Tove Jansson var visserligen tre år gammal när Finland fick sin

självständighet – men berättelsen om hennes liv är också berättelsen om Finland. - Kriget, säger

Tove, gjorde mig till sagoberättare. Jag ville bort från allt det hemska omkring oss, till vackra

berättelser som börjar ”Det var en gång...” Från Finland kommer också Stina Bäckström, litteraturvetare och tidigare kulturredaktör på den svenskspråkiga radion YLE i Finland, som bjuder på en personlig presentation av Tove Jansson och hennes värld.

Onsdag 25/10 | 220 kr | 13-ca 15. Lokal: Biografen Victoria. Pris inklusive kaffe och kaka.

Arrangör: Studieförbundet Vuxenskolan

Från Dansk Forening i Stockholm:

Torsdag den 5 oktober kl 19 er der filmaften i den Norske Kirke. Vi viser ”Hip Hip Hurra” om Skagensmalerne.

Lördag den 21 oktober kl 17 får vi sangerinden Alberte Winding og gitaristen Andreas Fuglebæk på besøg til koncert. Med sange om barndom, ungdom og det voksne hjertets vildveje, bundet sammen med en hel del sjove anekdoter, er en duo koncert med Winding og Fuglebæk proppet med varme og genkendelig erfaring med livets ned- og især –opture.

HÖSTMÖTE

Medlemmarna i Föreningen Natur och Samhälle i Norden kallas härmed till ordinarie höstmöte **måndag den 27 november k l 18.00 i IFFI:s lokaler, Norrtullsgatan 45** (Borgerskapets Enkehus)

Dagordning

- 1 Val av mötesordförande, mötessekreterare och två justerare
- 2 Fastställande av röstlängd
- 3 Mötets behöriga utlysande
4. Fastställande av dagordningen
5. Protokoll från föregående allmänna möte
6. Val av styrelse för 2018
7. Val av revisor och revisorssuppleant för 2018
8. Val av valberedning
9. Fastställande av årsavgift för 2018
10. Förslag till budget 2018
11. Motioner (skall vara styrelsen tillhanda senast en månad före höstmötet)
12. Aktuell information om samarbete med andra organisationer etc.
13. Övriga ärenden

Föreningen bjuder på kaffe, te och smörgås.

Efter mötesförhandlingarna bilder och intryck från föreningens Finlandsresa.

